

Källkritik

Peter Olausson går igenom grunderna i den ibland lätta, ibland svåra, men alltid viktiga konsten källkritik.

VAD ÄR källkritik? Man ser den ofta sammanfattad med "Är det sant?" — var på skalan sant/osant ligger påståendena jag tar del av? Den frågan kan vara enkel att svara på, eller hur svår som helst. Men som beskrivning av källkritik är den lite fel ute.

ATT BEDÖMA PÅSTÅENDEN

Källkritik går ut på att bedöma källor. Vilka källor är pålitliga eller opålitliga? Vilka källor kan användas i det ena eller andra syftet?

Idag används "kritik" oftast i negativ bemärkelse, men när källkritiken utformades i början av 1800-talet användes det lika ofta i neutral eller positiv bemärkelse. Idag hade "källbedömning" varit en bättre beteckning, men det gamla namnet hänger kvar. Vad "källor" beträffar skulle man kunna kalla dem "påståenden": Dit räknas såväl his-

toriska dokument som inlägg på forum eller Facebook, tweets, Youtube-klipp ...

Så källkritik är bedömning av påståenden, varken mer eller mindre. Om man inte nöjer sig med att tro eller inte tro på andras uppgifter utan börjar bedriva egen forskning, om än aldrig så enkel, så har man lämnat källkritiken bakom sig.

Den moderna källkritiken utformades av tyska historiker i början av 1800-talet. De källor som de var intresserade av var historiska texter. Det märks på kriterierna så som de brukar formuleras. Men principerna i sig är nog så användbara även i helt andra sammanhang. Man kan använda dem vare sig man studerar Sveriges äldsta historia eller gammaltestamentliga fragment, Hitlers "dagböcker" eller dumheter på Facebook.

I den här artikeln ges bland annat tips som gäller hemsidor, Facebook och Twitter. Vem vet hur användbara de är om fem, tio år? Eller vilka nya kanaler och metoder för att förvirra och förvilla som kanske, kanske inte dykt upp vid det laget? Men även om många källkritiska metoder är teknikberoende så är de källkritiska principerna lika relevanta idag som de var för 200 år sedan, och som de kommer att vara om 200 år.

Källkritiken bygger på fem kriterier:

De källkritiska principerna är lika relevanta idag som de var för 200 år sedan, och som de kommer att vara om 200 år.

METAPEDIA
Den alternativa encyklopedin

navigering

- Huvudsida
- Detagaportalen
- Aktuella händelser
- Sensitiva ämnen
- Slumpasida
- Hjälp

sök

verktygsfåra

- Vad som länkar hit
- Relaterade ändringar
- Specialsidor
- Utskriftsvänlig version
- Permanent länk

på andra språk

- Dansk
- Deutsch
- English
- Español
- Magyar
- Portuguêla
- Slovenčina

sida diskussion visa wikitext historik

Adolf Hitler

Adolf Hitler, filosof, konstnär, politiker och författare, född den 20 april år 1889, död den 30 april år 1945. Känd som bland annat partiledare för NSDAP och rikskansler för det tyska riket mellan åren 1933 till 1945. Författare till *Mein Kampf*, en av världens mest sålda böcker.

Hitler kom till makten under den stora depressionen år 1933. Han stöddes av industrialister och konservativa delar av det tyska samhället. Hitler använde sin karismatiska talerkonst till att vana för de faror han ansåg att den tyska nationen stod inför från den internationella judendomen och kommunismen. Versaillesfördraget åsattes, militären återupprustades och ekonomin förbättrades. Han drev en utrikespolitik som ville ena och samla alla etniska tyskar i Europa, men även i övriga världen. Han annekterade Österrike (*Anschluss*) 1938 och besatte de tysktalande områdena i Tjeckoslovakien för att i mars 1939 helt ockupera landet. Invasionen av Polen den 1 september 1939 ledde till utbrottet av andra världskriget.

Under en kort tid var Europa enat under Hitler och Sovjetunionen hölls stängd. Det som avgjorde krigsutgången var USA:s och Sovjetunionens industriella styrka. Tyskland kunde i längden inte ersätta de materiella förlusterna på samma sätt som de allierade kunde. I krigets slutskede begick Hitler och hans nyblivna fru, Eva Braun, gemensamt självmord i hans underjordiska bunker i Berlin, och staden togs över av Sovjetunionens Röda armé. Kapitulationen ledde till att både Tyskland och Europa delades i två intressesfärer mellan Sovjetunionen och de Allierade, enligt de riktlinjer som dragits upp vid bland annat Jalta och Potsdamkonferensen.

Innehåll [visa]

- 1 Livshistoria
  - 1.1 Barndom
  - 1.2 Wien
  - 1.3 Första världskriget
  - 1.4 Mötet med Tyska Arbetarpartiet
- 2 & Östtyska

Rikskansler Adolf Hitler

Adolf Hitler

Namn	Rikskansler Adolf Hitler
Titel	Führer und Reichskanzler
Politiskt parti	Nationalsozialistiska tyska arbetarpartiet (NSDAP)
Tjänst	30 januari 1933 – 30 april 1945 (Rikskansler) 2 augusti 1934 – 30 april 1945 (Rikspresident)
Företrädare	Kurt von Schleicher (Rikskansler)

Metapedia, en högerextrem sajt.

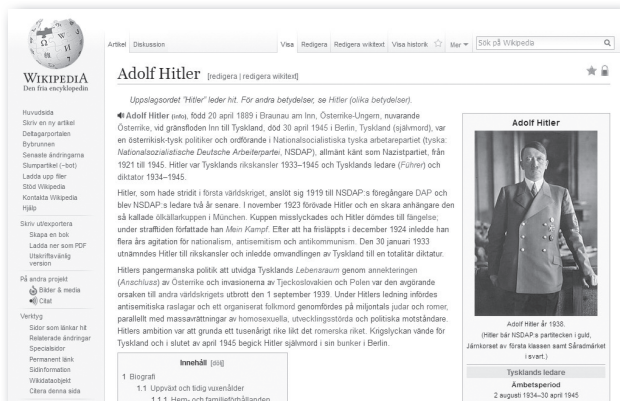
Äkthet, närhet, beroende, urval och tendens. Låt oss gå igenom dem i tur och ordning och se hur de kan tillämpas, främst till vardags på sociala medier men även i vetenskapliga sammahang.

ÄKTHETSKRITERIET

Vem är det vi lyssnar på? Är en källa vad den utger sig för att vara? Det är en grundläggande fråga som måste besvaras innan man kan ta ställning till den.

Många gånger är det svårt att avgöra äktheten bara genom att titta på texten. Var det aposteln Lukas som skrev Lukasevangeliet? Var det verkligen Emma, 19 som skrev en invandrarkritisk insändare, eller var det kanske i själva verket Gösta, 67?

Andra gånger är det inte fullt lika svårt, så länge man läser innantill. Som när personer eller organisationer an-

Wikipedia.

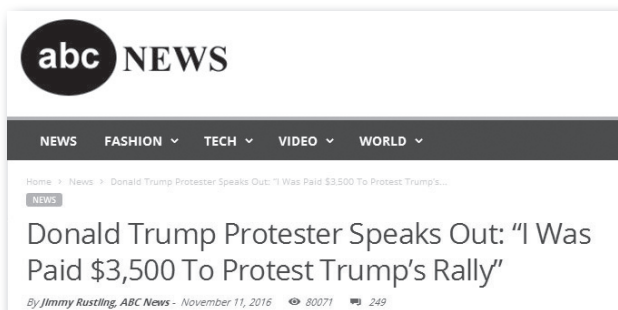
vänder namn som är förvillande lika etablerade namn. Ett exempel är lobbygruppen Strålskyddsstiftelsen (Årets förvillare 2013) vars namn nog så lätt sammanblandas med Strålsäkerhetsmyndigheten.

En annan metod är att skapa hemsidor som på ena eller andra sättet liknar trovärdigare källor, och på så sätt få folk att läsa och dela material som de annars kanske inte skulle ha delat eller läst.

Ett sådant exempel är wikin Metapedia. Likt Wikipedia är den ett användarredigerat uppslagsverk på nätet. Men där Wikipedia vinnlägger sig om neutralitet och be- lagda fakta drivs Metapedia av högerextremister som åter- ger sin syn på saker och ting. I artikeln om Adolf Hitler på svenska Wikipedia hittar man balanserade, relevanta och källkontrollerade fakta. I artikeln om Adolf Hitler på svenska Metapedia kan man läsa saker som att Hitler no-

Originalen.

Fejksidan.

minerades till Nobels fredspris utan att det nämns att det var ett skämt, eller att han under sitt sista besök på fronten i mars 1945 imponerade på generalerna "genom att intellektet och minnet fortfarande var lika skarpt".

Ett lite mer avancerat exempel är sajter vars adresser är snarlika adresserna till trovärdigare källor. Här har vi den etablerade kanalen ABC News, som kan nås via www.abcnews.com. Vi har också en sajt med adressen www.abcnews.com.co. Den senare publicerar påhittade nyheter och har absolut ingenting med den förra att göra. Icke de-

sto mindre är adress och layout snarlika, även fejk-sajten anger "ABC News" i artiklarna osv.

En nära släkting utgörs av förment "vetenskapliga" journaler. Så kallade *predatory publishers* kännetecknas av förtroendeingivande namn, att de tar betalt av skribenterna för att publicera deras artiklar, och att de accepterar vilka texter som helst.

Om det är enkelt att göra fejkade hemsidor så är det triviale på sociala medier. Det finns en uppsjö av Facebook-sidor och Twitter-konton som utger sig för att vara någon eller något annat än vad de är. Ofta är syftet att sprida länkar till hemsidor med reklam eller skadlig programvara. Andra gånger är syftet att få folk att skicka pengar. Varianterna är oändliga. Man kan påstå att man driver välgörenhet, eller att du fått en stor summa pengar som du bara behöver lägga ut en relativt liten "administrativ kostnad" för att lösa ut (Nigeriabrev). I de ambitiösare fallen knyts sociala kontakter under en längre tid, där du förr eller senare förväntas skicka pengar till din bestulne kompis, eller betala flygbiljetten för din läckra date, eller vad bedragarna nu hittar på.

På Twitter förekommer ofta namn som är förvillande lika varandra. Ett vanligt knep går ut på att ersätta vissa tecken med andra som ser likadana eller

Det finns en uppsjö av Facebook-sidor och Twitter-konton som utger sig för att vara någon eller något annat än vad de är.

Original.

nästan likadana ut i Twitters typsnitt, som noll 0 och versalt O (Olof) eller versalt I (Inge) och gement l (Ludvig). Konton vars innehavare bekräftats av Twitter har ett blått märke.

Att en källa är förfalskad behöver inte innebära att den är ointressant. Ta exemplet med en serie invandringskritiska insändare och debattartiklar som inte skilde sig nämnvärt från myriader andra alster i genren. När det visade sig att de i själva verket kom från en och samma person, som var anställd av Sverigedemokraterna och arbetade på riksdagskansliet, så blev de genast betydligt intressantare — inte trots att de är fejkade, utan på grund av att de är fejkade.

NÄRHETSKRITERIET

Lyssnar vi på någon som varit med eller hörsägen? Hur nära händelsen som beskrivs är källan, i rummet och/eller tiden? Närhet kan vara bra, dålig eller av mindre betydelse.

Fejk.

Historiker vill som regel att en beskrivning av en händelse ska ligga så nära händelsen som möjligt. Det säger sig självt att en beskrivning från ett ögonvittne, allt annat lika, är mer pålitlig än den som återger ögonvittnets beskrivning, som i sin tur är bättre än den som återger beskrivningen i tredje, fjärde eller femte hand. Man vill hellre ha en samtida beskrivning av en historisk händelse än den som är ett år gammal, som i sin tur är bättre än den som är tio, hundra eller tusen år gammal.

Det gäller inte bara i tiden utan även i rummet. De flesta har väl sett sin hemort beskriven i något sammanhang och funnit underligheter. Det väcker lätt en misstanke om att motsvarande fel, större eller mindre, är regel snarare än undantag, men att vi är sämre på att upptäcka dem när det gäller främmande platser, händelser och folk; och ju mer främmande, desto större fel kan passera.

Omvänt gäller att ju längre bort någonting hänt desto mer kan förändras och förvrängas, med eller utan flit. Ge-

nom tiderna har märkliga ting gärna förlagts till avlägsna eller på annat sätt svåråtkomliga platser. Samma tendens finns idag, endast med den skillnaden att geografiskt avstånd är mindre viktigt än språkligt och tekniskt avstånd. Annorlunda uttryckt: Sannolikheten för att oriktigheter ska avslöjas ökar drastiskt när de är förlagda till det egna landet. Näst bäst är platser där det är någorlunda gott om uppkopplade medborgare och medier som använder engelska.

Regeln gäller naturligtvis även åt andra hållet. Hösten 2009 valsade Shakebao runt i medierna: Staden i norra Sverige dit endast kvinnor ägde tillträde. Om den orten är obekant så är det förlåtligt eftersom den aldrig existerat. Hur lyckas en sådan ren skröna få luft under vingarna? Det spelade in att ”nyheten” kom från Kina. Inte bara för att den skulle ha kunnat passera flera granskare som varken kunde svensk geografi eller svenska förhållanden tillräckligt väl för att inse hur absurd den var, men även — framför allt? — för att eventuella granskare inte fann den värd besväret att detaljgranska. På samma sätt som när lagom lustiga och udda episoder hamnar på notisplats i våra tidningar eller cirkulerar på sociala medier.

Ett annat exempel på vad som kan hända när man missar närhetskriteriet är när gamla grejor får nytt liv. Alla som varit aktiva på nätet tillräckligt länge har delat minst en artikel som vid närmare granskning visat sig vara betydligt äldre än man trott. Kanske innehållet är inaktuellt, kanske det är en osanning som avslöjats och motbevisats för länge sedan, kanske den rentav motbevisats upprepade gånger ... Men så börjar folk dela den gamla artikeln som om ingenting hänt, kommentera och förfasas. När det of-

tast skulle ha räckt med en enkel slagning för att se om påståendet stämmer, eller att man så bara tagit en titt på publiceringsdatumet.

Även om företeelsen blivit särskilt aktuell på sociala medier så är fenomenet i sig urgammalt. I princip är det en modern och synnerligen virulent variant av vandrings-

Shakebao, stad med bara kvinnor i Norrland?

sägner, historier som är så tacksamma att berätta att det inte hjälper hur många gånger man visar att de är osanna.

Men även om närhetskriteriet är etablerat i historiska sammanhang så är det sannerligen inte självklart att en beskrivning är bättre bara för att den är självupplevd. Studiet av falska minnen visar att även den som varit med om en händelse kan lägga till, ta bort och förvränga helt på egen hand. Det är därför tidsaspekten gäller även för

primärkällor: Ett vittnesmål timmarna efter en händelse räknas högre än ett vittnesmål efter dagar, månader eller år. En dagbok är bättre än memoarer, enkelt uttryckt.

Det finns även gott om exempel på att äldre beskrivningar inte alls behöver vara bättre. Direkt efter Titanics undergång publicerades mängder av skildringar, allt från äkta, osminkade vittnesmål till rena påhitt. Det tog ett tag för forskningen att skilja de bättre från de sämre eller direkt värdelösa; när vi idag läser beskrivningar av händelsen har de senare gallrats bort. Samma fenomen uppträder varje gång någonting anmärkningsvärt händer: Direkt efter katastrofen, olyckan eller terroristdådet kommer en flod av påståenden där sanningar blandas med rykten, missuppfattningar och desinformation av alla de slag. Att i den situationen idka god källkritik är inte bara svårt utan ofta praktiskt taget omöjligt. Därför är det en god tumregel att direkt efter en sådan händelse vara sparsam med delandet, i synnerhet beträffande de uppgifter som så att säga retar delnings-nerven allra mest.

Närhetskriteriet kan även sättas ur spel av det mesta som har med krig att göra. Första världskrigets komplicerade utbrott kunde inte börja studeras på allvar förrän efter andra världskriget då viktiga arkiv öppnades. Operation Ultra, signalspaningen som bedrevs av Alan Turing med många fler i Bletchley Park och som försåg de allierade med ovärderlig information om tyskarnas förehavanden, avslöjades inte förrän 1974; då blev i ett slag alla skildringar av krigsförloppet i Europa inaktuella, eftersom de saknat denna visserligen lilla men avgörande pusselbit. Och även om vi i skrivande stund (januari 2017) vet mer än tillräckligt om vad som händer i Aleppo så sätts käll-

Skildringarna av Titanics undergång är otaliga – och inte alltid så vederhäftiga.

kritiken där på många och hårda prov så fort man börjar studera detaljer.

Ett annat exempel på hur ”sekundära” källor kan vara att föredra är populariserade sammanfattningar av forskningsfält man inte är bekant med. Den som vill lära sig hur den allmänna relativitetsteorin är funtad ska nog inte börja med Albert Einsteins *Die Feldgleichungen der Gravitation* ens i översättning, och den som misstror klimatforskningens samlade bedömning om en av människan förorsakad global uppvärmning lär inte bli klokare av det väldiga och för icke-experters oläsbara råmaterialet.

Totalitära stater är en historia för sig. Om man vill ha reda på vad som faktiskt händer i Nordkoreas ledande skikt är officiella bulletiner från Pyongyang inte mycket mer än ledtrådar, arbetsmaterial för experter på den sor-

tens kremlologi. Och vad dagens ryska medier beträffar så är närhetskriteriet snarare det omvända: Ju närmare Moskva en källa befinner sig, desto mindre pålitlig är den.

BEROENDEKRITERIET

Säg att vi läser en artikel och hittar en märklig uppgift. Kan detta verkligen stämma? Vi går till Wikipedia, slår upp ämnet ifråga, och hittar samma uppgift, med belägg och allt. Saken är klar! — Tills vi upptäcker att belägget ifråga utgörs av artikeln vi just läste ...

Att en ensam källa påstår något behöver i sig inte betyda någonting. Vi vill få uppgiften bekräftad från en annan källa, som naturligtvis ska vara *oberoende* av den första. För om den andra källan stödjer sig på den första källan så är det som ser ut som en bekräftelse i själva verket bara ett eko.

Om man läser Nya testamentet så kan man hitta många händelser och uttalanden i ett evangelium som finns med i andra evangelier. Innebär det att de detaljerna är bekräftade, och därmed sanna och pålitliga? Men de som forskat i ämnet har kommit fram till att Lukas och Matteus nog byggde sina texter på såväl Markus evangelium som en ej bevarad källa, den s.k. Q-källan. Att samma episoder, detaljer eller rentav formuleringar återfinns i tre källor betyder därmed ingenting eftersom två av dem är upprepningar. — Ett större problem i sammanhanget är att evangelisterna är kristna och deras skrifter därmed tendentiösa (vi återkommer snart till det begreppet). För att beroendekriteriet ska vara uppfyllt behöver vi uppgifter om Jesus som tagit en annan väg än de som lett till evangelierna. Två namn som brukar nämnas är de samtida

men icke-kristna historikerna Flavius Josephus och Tacitus, i vars verk Jesus nämns helt kort. Dessa är förvisso inga okomplicerade källor och har diskuterats livligt, men de uppfyller åtminstone beroendekriteriet.

Problemet med källor som är beroende av varandra är påtagligt i såväl historiska sammanhang som dagsaktuella. När en anmärkningsvärd händelse inträffar, av den sort som dominerar nyhetsflödet och sociala media under en tid, så kan man vara säker på att olika källor då och då använder sig av varandra. Ibland är uppgifterna korrekta, andra gånger är de det inte. Att reda ut sådan "rundgång" kan ta lång tid.

I många sammanhang är garanterat oberoende källor en sällsynt eller ouppnåelig lyx. De flesta källor vi tar del av är sammanställningar av andra källor. Närhetskriteriet säger oss att en källa i princip är bättre ju närmare händelsen den varit. Beroendekriteriet uppmanar oss att studera hur källor i andra (tredje, fjärde ...) hand har återgivits. Har sammanställaren påverkats, medvetet eller omedvetet, av andra faktorer än de källor som anges?

URVALSKRITERIET

Den som på medeltiden ville skriva om främmande länder kunde hämta uppgifter från äldre verk och lyssna på folk som varit ute och

Man kan vara säker på att olika källor då och då använder sig av varandra. Ibland är uppgifterna korrekta, andra gånger är de det inte.

*De flesta av oss antar att sökmotorer är neutrala.
Men det kan bero på att de är programmerade att
följa våra åsikter.*

Eli Pariser²

rest. En journalist idag som vill berätta om ett terrordåd som just inträffat kan ta del av officiella och inofficiella uttalanden från poliser, militärer, politiker, terrorister och experter, liksom naturligtvis från folk som varit i närheten. I båda fallen är det tydligt att slutprodukten inte kan bli bättre än ingredienserna. Om den förre tog sagoböcker och skepparhistorier på allvar så kunde sammanställningen inte bli något annat än sagor och skrönor. Om den senare enbart tar del av källor som på förhand vet vad de tror så kan det bli som när en journalist på en högst ansedd tidning direkt efter Anders Behring Breiviks bombdåd förklarade att al-Qaida låg bakom.¹

Ett annat problem kan uppstå om sammanställaren väljer källor som i sig kan vara mer eller mindre pålitliga, men där grundproblemet är att själva urvalet är obalanserat. Ett drastiskt exempel vore om en journalist som rapporterade från valrörelsen i USA enbart skulle möta politiker, aktivister och väljare från det ena eller andra lägret. Det säger sig självt att ett sådant skevt urval skulle omöjliggöra en rättvis rapportering av händelseförloppet i sin helhet, oavsett hur väl journalisten kompenserade för de uppenbara källkritiska problemen i övrigt.

Källkritik har blivit betydligt mer omtalat på senare år, och det för dagen hetaste källkritiska kriteriet är urvals-

Eli Pariser myntade uttrycket "filterbubbla".

kriteriet. Närmare bestämt talar man om den så kallade filterbubblan: När sökmotorer och sociala medier anpassar sina filtreringar efter det vi är intresserade av, så innebär det att vi *bara* ser det vi är intresserade av och vana vid. Inne i bubblan ser vi det som bekräftar våra uppfattningar, medan det som ifrågasätter filtrerats bort.

Ordet myntades av Eli Pariser 2011 sedan Google några år tidigare börjat att "personalisera" sökresultaten. Ett exempel han nämner är när två vänner googlade oljebolaget "BP", och den ena fick upp nyheter om det väldiga oljeutsläppet från Deepwater Horizon, den andra finansiell information om BP utan ett spår av oljeutsläpp.

Det ska sägas direkt att omfattningen av såväl Facebooks som i synnerhet Googles filtrerande är omdiskuterad; andra som upprepat BP-experimentet har inte alls fått lika anslående resultat.³ Å andra sidan har folk alltid

varit duktiga på att sälla i informationsflödet. Man har givetvis umgåtts mest med de man delar världsbild med, och så vidare. Den psykologiska och sociala mekanism som kallas konfirmationsbias (att vi föredrar bekräftelse framför mothugg) kan vara minst lika viktig som algoritmer när våra världsbilder skapas och bekräftas.

En form av konfirmationsbias som påverkar vår källkritik är vår tendens att vara långt mer kritiska, skeptiska och noggranna när vi stöter på påståenden som vi inte håller med. Påståenden som vi håller med om kan vi lätt dela på Facebook, ta med i artiklar osv.; de behöver vi inte granska närmare, eftersom *vi vet att de stämmer ...*

TENDENSKRITERIET

Kan vi lita på källan? Vill källan förmedla den oblandade sanningen, eller finns det något annat syfte? Är det reklam, propaganda eller någon annan ”strukturerad” desinformation? Frågan om tendens eller avsikt är på sätt och vis den största frågan — låt oss därför bli mer konkreta.

Det finns diverse listor över suspekta sajter som man ska vara försiktig med eller undvika helt. Sådana listor är svåra att hålla uppdaterade och bedömningarna av vad som ska vara med eller inte kan variera rejält från person till person, och från fall till fall. Tre stora kategorier utgörs av skojsajter (som Dagens Svensktidning och The Onion) som då och då ger ut alster som åtminstone några är beredda att ta på allvar, kvällstidningar/*clickbait*-sajter (som Aftonbladets Lajkat och Expressens Omtalat) som av tradition har ett avspänt förhållande till sanningen, samt slutligen de som går in för att förvillra, förvirra och bedra, om de nu är konspirationistiska (som vaken.se och In-

foWars), politiska (utöver extremistsajter kan Russia Today nämnas) eller religiösa (Falun Gong-rörelsens Epoch Times, scientologernas många sajter inriktade mot droger och psykofarmaka). I praktiken lär man sig snart de etablerade namnen.

Dyker det upp en okänd källa kan det vara värt att vara på sin vakt och först ta en titt på vad den verkar att gå för, vilka som ligger bakom, och vilka andra saker den skriver om. Många gånger delas artiklar av folk som håller med om det som står just där, men som inte har en aning om vad sajten skriver om i övrigt. Att i det läget ge exempel på andra artiklar från samma sajt kan utgöra en värdefull lektion i källkritik.

Efterlysningar på sociala media är ett särskilt bra exempel på hur tendenskriteriet kan göra nytta. Inte bara för att vi inte vet motivet till att en privatperson lägger ut en efterlysning, utan framför allt för att var och en av oss med ett tanklöst delande kan bidra till att någon råkar illa ut.

Det förekommer att privatpersoner efterlyser försvunna människor på Facebook. Men det är inte alltid som den "försvunne" vill bli hittad. Det finns exempel på "efterlysningar"

som spridits på Facebook för att hitta personer med skyddad identitet.

Om du ska ge tips om en "försvunnen" person kontakta alltid Polisen på 114 14. Skriv aldrig dessa tips på Facebook eller i andra sociala medier och ring inte privata nummer. Är du osäker på avsändaren — gilla inte statusen och dela inte vidare.

Polisen⁴

Ett undantag är efterlysningar från Missing People. Dessa görs alltid i samarbete med Polisen. De hänvisar också uppgiftslämnare till Polisens nummer 114 14.

NIO STEG TILL KÄLLKRITIK PÅ NÄTET

1. *Vem står bakom?*

Är källan känd för att vara trovärdig och neutral? Eller är den känd för satir, *clickbait*s eller konspirationsteorier? Om källan varken är känd för det ena eller andra så kan man se om den uppger vilka som ligger bakom, om den har en artikel på Wikipedia och vad som i så fall står där, eller åtminstone ta en titt på deras övriga nyheter.

2. *Vem står bakom, egentligen?*

Även annars pålitliga nyhetskällor kan låna sig till uttalade eller outtalade syften när en "nyhet" i själva verket är ett vidarebefordrat pressmeddelande. Ett vanligt exempel är när företag eller organisationer låtit göra undersökningar som naturligtvis kan vara mer eller mindre vinklade, men resultatet kungörs som om de vore neutrala nyheter. Andra gånger kan det vara mer subtilt. En tumregel för

att ta reda på varifrån sådana klipp-och-klistra-nyheter kommer är att ta en titt i artikelns fjärde stycke. Om ”av-sändaren” lägger med sig själv i pressmeddelandets början blir det väl iögonenfallande, och i slutet riskerar det att redigeras bort.

3. Vad står det, egentligen?

I media är det ofta olika personer som skriver artiklar och sätter rubriker. Det är därför inte ovanligt att en artikel har ett annat budskap än dess rubrik. Det är rubrikerna som ger uppmärksamhet, ibland även läsare — en studie visade att folk som delar länkar oftast inte har läst själva texten utan bara länkens rubrik.⁵

4. Går det att kontrollera uppgifterna?

Om enkla slagningar leder till samma källa, eller andra källor som enbart återger densamma, är det värt att vara på sin vakt. Men många gånger härstammar även korrekta uppgifter från en ensam källa.

5. Vad visar kontrollen?

På samma sätt som en rubrik inte alls behöver återspegla artikeln behöver en artikel inte alls återspegla den eller de källor som den hänvisar till. Till exempel kan en rapport som berättar om ett visst forskningsresultat återges på ett helt annat sätt i media. Tipset här är att gå till källan och läsa innantill. Ofta kan även en ytlig granskning (som att läsa en vetenskaplig artikels sammanfattning, *abstract*) indikera om innehållet återgetts någorlunda rättvisande eller förvrängts.

6. Hur "märkvärdiga" är uppgifterna?

Här lämnar vi den egentliga källkritiken bakom oss för nu övergår vi till att bedöma uppgifternas rimlighet. Denna punkt kan vara svårare än den ser ut, särskilt när de bekräftar den egna världsbilden (en nyhet om att invandrare får gratis körkort kommer att delas flitigt av folk som inte för en sekund ifrågasätter påståendet).

Fast en nyhet kan inte vara hur självklar som helst, den behöver ett visst "nyhetsvärde" för att få spridning. Pratar man vetenskapliga nyheter kan man ställa frågan om påståendena är förenliga med konsensus, det vill säga vad experterna är någorlunda överens om.

7. Vilken uppmärksamhet får källan?

Då och då spelas scenarier upp i media och/eller sociala media där man från början känner igen dramatiken: upprördheten, replikerna, de förhastade slutsatserna, de mer eller mindre irrelevanta stickspåren ... En vanlig syn är att folk delar fort och utan eftertanke, och som sagt ofta utan ens att ha läst mer än länkens rubrik.

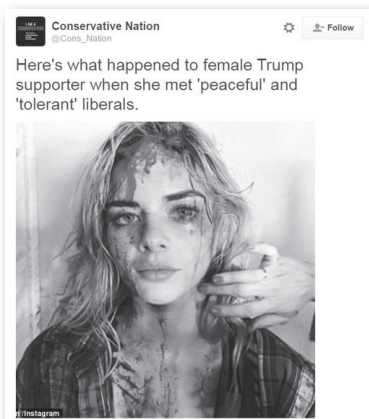
8. När skapades källan?

På nyhetssidor är datummärkningar ibland tydliga, men märkvärdigt ofta undangömda eller inte med alls. Det brukar gå att få fram när en hemsida skapades/uppdaterades, om inte annat så genom att gå in i HTML-koden — även om det säger en del om de ansvarigas syn på källkritik när man tvingas till sådant ...

Å andra sidan är inlägg på Facebook och Twitter tydligt datummärkta, men det har aldrig hindrat dem från att spridas vilt långt efter att deras bäst-före-datum gått ut.

9. Bildgoogla!

Med hjälp av sökmotorer som Google, tineye.com m.fl. kan man hitta sidor där en viss bild publicerats. En sådan slagning är en rutinåtgärd när bilder får spridning i sociala medier. Nog så ofta får man reda på att bilden ifråga inte alls är nytagen utan flera år gammal, att den inte är tagen på den plats där ryktet gör gällande, att sammanhanget är ett helt annat, osv.

En enkel bildgoogling visar att bilden inte föreställer en misshandlad Trump-supporter utan Samara Weaving som sminkats inför ett avsnitt av tv-serien Ash vs. Evil Dead.

KÄLLKRITIK PÅ NÄTET I ETT NÖTSKAL

Ser du något på sociala medier som du vill dela? En enkel tumregel är att ju starkare den impulsen är, desto viktigare är det att först ta reda på om det är sant — eller åtminstone att försöka bedöma källan. 📖

Lästips

Torsten Thurén, *Källkritik* (Liber 2013) — det svenska standardverket i ämnet.

Noter

1. Jennifer Rubin, "Norway Bombing", *The Washington Post* 22 juli 2011
2. Eli Pariser, *The Filter Bubble* (Penguin 2011), förordet
3. Jacob Weisberg: "Bubble Trouble", *Slate* 10 juni 2011
www.slate.com/articles/news_and_politics/the_big_idea/2011/06/bubble_trouble.html
4. Polisens officiella sida på Facebook, 14 augusti 2013
5. Emanuel Karlsten: "Forskare: Människor som inte läser böcker är smartare", *Göteborgs-Posten* 21 oktober 2016